

14. РОЛЬ ДЕРЖАВИ В РИНКОВІЙ ЕКОНОМІЦІ

1. Сутність і ознаки змішаної економіки.
2. Механізм функціонування сучасної капіталістичної змішаної економіки.
3. Економічні функції держави.
4. Методи державного регулювання економіки.

1. Сутність і ознаки змішаної економіки

Розрізняють три основних варіанти змішаної економіки:

- консервативний,
- ліберальний,
- соціал-реформістський.

Кожен з них має певні відмінності. Так, *консервативний варіант змішаної економіки* виступає за обмежене втручання держави в макроекономічні процеси з метою створення умов для розвитку приватного сектору і ринкових важелів саморегулювання.

Ліберальний варіант передбачає проведення важливих інституціональних і соціальних реформ, раціональну взаємодію приватного і державного секторів економіки, впровадження системи національного планування, здійснення поступової соціалізації капіталістичної економіки. Найважливішими представниками цієї моделі є відомі американські економісти Дж. Гелбрейта та Р. Хейлброннер.

Соціал-реформістський варіант змішаної економіки обстоює необхідність оптимального поєднання децентралізму і централізму, планування і ринку, індивідуальних і колективних форм власності для поступової трансформації капіталізму в систему демократичного соціалізму.

Змішана економіка – це модель соціально-економічного розвитку, що передбачає поєднання приватної і державної форм власності, плану і ринку, проведення інституціонально-соціальних реформ для побудови прогресивнішого ладу.

Процес формування капіталізму зі змішаною економікою почався в західних країнах, США з уведенням у дію реформістських положень, започаткованих “Новим курсом” американського президента Ф. Рузвельта в 1933 р. Теоретичне обґрунтування конкретного механізму функціонування капіталістичної змішаної економіки дано в праці англійського економіста Д. Кейнса “Загальна теорія зайнятості, процента і грошей” (1936 р.).

Історичною передумовою виникнення змішаної економіки є посилення і розширення державного втручання в економічну діяльність, розвиток державної власності і державного сектору економіки.

Причинами виникнення змішаної економіки є:

- недосконалість і неспроможність ринкового механізму саморегулювання на основі дії природних законів і “невидимої руки” А.Сміта ;
- загострення соціально-економічних суперечностей;

- порушення економічної і соціальної стабільності розвитку економіки;

- необхідність задоволення зростаючих суспільних потреб в умовах підвищення суспільного характеру продуктивних сил і економічно обумовленого одержавлення виробництва, розподілу, обміну і споживання;

- зростання ролі особистого фактора в суспільному виробництві в умовах НТР; необхідність збереження і захисту навколишнього середовища.

Виникнення і посилення державного регулювання капіталістичної економіки (від “регульованого ринку” до “регульованого капіталізму”) стало історичною передумовою утворення і подальшого розвитку змішаної економіки.

Національні особливості змішаної економіки. Реалізація і ефективність змішаного механізму регулювання економіки залежить не тільки від зміни пропорцій між укладами, секторами економіки, формами власності. Вони визначаються метою і механізмом державного регулювання, його методами, засобами впливу на об’єкти регулювання і способами їх реалізації.

Об’єктами регулювання може бути все суспільне виробництво і відтворення, суспільний попит або пропозиція тощо; головними засобами – програмування, індикативне планування; знаряддям або способами реалізації – грошово-кредитний, бюджетно-податковий, адміністративно-економічний, адміністративно-командний та ін. Абсолютизація певного об’єкта, засобу та форми, знаряддя реалізації для досягнення поставленої мети і визначає специфіку національної моделі ринку або змішаної економіки.

Існують різні національні моделі змішаної економіки:

- **американська ліберальна модель господарювання**, характерною рисою якої є залишковий принцип державного регулювання в економічній та соціальній сферах (регулюються ті аспекти соціально-економічних відносин, які не саморегулюються вільною конкуренцією);

- **економічний дирижизм** (переважно у Франції, Великобританії та інших країнах), коли держава виступає за глобальне систематичне регулювання економіки за масштабами і глибиною. При цьому можуть використовуватись надзвичайні заходи і методи (індикативне планування, націоналізація, утворення і зростання державного сектору, державні інвестиції, адміністративний контроль за зарплатою, цінами, кредитами);

- **“шведська модель” змішаної системи.** Її теоретики вважають, що власність не є визначальним елементом суспільного устрою. За панування приватної власності в руках держави є не більше 5% основних виробничих фондів, але вона перерозподіляє приблизно 60% національного доходу і близько 40% його йде на соціальні потреби. Це модель демократичного соціалізму, соціалізації капіталістичної економіки у сфері розподілу. Держава здійснює не тільки економічне, а й соціальне регулювання суспільного виробництва в інтересах усього суспільства. Це модель еволюційного переходу капіталізму в посткапіталізм (або соціалізм) шляхом демократичних реформ;

- **консервативна модель змішаної економіки** передбачає обмежене втручання держави в економічну діяльність з метою підтримки приватного сектору і вільної конкуренції. Представниками цього підходу є Ф. Хаск, М. Фрідмен та ін.

- **ліберальна модель змішаної економіки.** Її прибічники (Дж. Гелбрейт, Р. Хемлброннер та ін.) ратують за проведення соціальних реформ, взаємодію приватного та державного секторів при зростанні державних інструментів у регулюванні економіки і підпорядкуванні приватного та корпоративного секторів інтересам суспільства, поступової соціалізації економіки.

2. Механізм функціонування сучасної капіталістичної змішаної економіки

Змішана економічна система – це насамперед ринкова економіка, яка функціонує на основі взаємодії двох механізмів господарювання: **стихійного саморегулювання і свідомого регулювання**. Необхідно звернути увагу на об’єктивність еволюції господарського механізму від “чистого” саморегулювання до поступового розширення свідомого регулювання, від первинної ланки планування (на рівні підприємства, фірми, національної та міжнародної корпорації) до державного регулювання на рівні національної економіки. Матеріальною основою еволюції господарського механізму є зростання суспільної форми продуктивних сил в умовах НТП і НТР на основі поглиблення поділу праці, спеціалізації та кооперації виробництва. Це об’єктивно потребує нових форм організації та управління виробництвом, його регулювання і планування на макрорівні.

Практикою, а відповідно й економічною теорією переконливо аргументована **необхідність державного втручання в ринкові економічні відносини**. Диспути між теоретиками йдуть лише про **межі такого втручання**, про межі взаємодії механізму стихійного ринкового

саморегулювання, стихійних сил природних (економічних) законів і механізму свідомого регулювання ринкових відносин, свідомого використання об'єктивних економічних законів.

Історія свідчить, що активний прояв регулюючої економічної функції держави відбувається на етапі виникнення монополії, яка втручається в механізм саморегулювання і є його наслідком, створює та загострює нові суперечності з посиленням свого панування в економіці. Вона ігнорує інтереси більшості дрібних і середніх виробників. Монополія переслідує свій інтерес (отримання монопольного прибутку), який не збігається ні з інтересами дрібних виробників, ні з інтересами суспільства – держави. Монополізація завдає значних матеріальних збитків суспільству, тому що перерозподіляє доходи мільйонів виробників на свою користь, зменшує надходження до бюджету. Держава вимушена проводити антимонопольну політику під тиском обставин для захисту державних, національних інтересів. Виникає новий господарський механізм – змішаний ринково-державний. Ринок стає регульованим спочатку з боку монополій, а потім і держави. Капіталізм переходить до якісно нової стадії розвитку, яка отримала в марксистській політичній економії назву **державно-монополістичний капіталізм**, що є по суті визнанням його **змішаною економікою**, насамперед, за формою організації ринкових відносин. Вони стають об'єктивно-суб'єктивними, вільна конкуренція доповнюється свідомим регулюванням суспільного виробництва з боку держави. З іншого боку, сучасний капіталізм як змішана економічна система і є поєднанням сили капіталізму із силою держави в єдину економічну змішану систему капіталізму.

Визначальним фактором змішування двох форм організації суспільного виробництва є необхідність задоволення зростаючих суспільних потреб в умовах панування капіталістичної власності (незалежно від форм) – це мета суспільного виробництва.

Сучасна змішана економіка і є регульованою соціально орієнтованою ринковою економікою, коли на перше місце виходить дійсно задоволення зростаючих соціально-економічних потреб кожної людини і суспільства. Реалізувати цю мету може тільки держава на базі високої економічної ефективності виробництва. До тих пір, поки економічним базисом суспільства лишатимуться капіталістичні економічні відносини (капіталістичний уклад), а метою безпосередніх економічно відокремлених виробників – прибуток, реалізація цієї мети можлива тільки шляхом конкурентної боротьби, яка в умовах панування великих

корпорацій є недосконалою. Оскільки **метою суспільного виробництва є задоволення суспільних потреб, а держава є представником суспільства, то вона змушена регулювати недосконалу конкуренцію і виробництво для задоволення зростаючих суспільних потреб.**

Діалектика взаємодії і співвідношення стихійного (конкурентного) та свідомого (планованого) у механізмі господарювання визначається як об'єктивними умовами розвитку національних економік, так і суб'єктивними діями уряду кожної країни. Визначальною тенденцією такої взаємодії є розширення і посилення економічних і соціальних функцій держави.

Найактивнішим суб'єктом економічної діяльності у XX ст. стає держава як представник суспільства і захисник його інтересів. **Матеріальною основою державного регулювання економіки є розвиток державного сектору, державної власності і монополія політичної влади.** Незалежно від частки держсектора і власності в економіці роль держави в організації й управлінні виробництвом та суспільством зростає. Вона володіє й розпоряджається зростаючою часткою національного продукту, регулює сукупну пропозицію та попит, грошовий обіг, перерозподіляє до 50 % і більше національного доходу тощо. **Держава розробляє форми і методи економічного та соціального регулювання соціально-економічних відносин, координує, регулює, програмує суспільне виробництво і споживання, здійснює політику соціалізації ринкових відносин і демократизації.** Та державне регулювання не може вийти за межі системи, бо в ній панує капіталістична приватна власність і приватні інтереси, а не суспільний інтерес, загальнокласові інтереси не збігаються з приватними, індивідуальними та груповими (корпоративними). Отже, виникають нові суперечності в системі.

Теоретичні аспекти розвитку економіки до середини XX ст. базувалися на працях англійських класиків політекономії, їх ідеї були насичені детермінізмом, абсолютною залежністю господарських процесів від дії економічних законів. Класична теорія практично не залишила розробок щодо цілеспрямованого і систематичного впливу держави на економічний розвиток суспільства.

Поряд з цим у ринковій економіці багатьох країн, заснованій на приватних, вільно конкуруючих капіталах, почали виявлятися негативні процеси: економічні кризи, падіння промислового виробництва, масове безробіття та ін. Природний, стихійний розвиток товарно-грошових відносин у нових умовах сам по собі не може справитися з

різкими загостреннями суспільного відтворення, а як результат – неможливість забезпечення відносної економічної рівноваги та стабільності, а також соціальної захищеності населення. Процес розвитку суспільства об'єктивно вимагав виваженого втручання в економіку держави з метою регулювання діяльності господарських суб'єктів.

Активне втручання держави в суспільне відтворення викликає:

- необхідністю підтримання умов саморегулювання економіки, забезпечення ефективності функціонування ринку. Держава захищає ринок від монополізації, знищення конкуренції, тому що при послабленні конкуренції ефективність суб'єктів господарювання знижується;

- тим, що певна економічна діяльність є невигідною для суб'єктів господарювання. Тому держава здійснює будівництво шляхів, електростанцій, комунальне обслуговування будинків, санітарний контроль тощо.

Втручання держави викликано необхідністю певного перерозподілу доходів, підвищенням доступу населення до деяких товарів і послуг. Механізм перерозподілу доходів передбачає виплату з державного бюджету і позабюджетних фондів пенсій, стипендій, дотацій, різних допомог.

3. Економічні функції держави

Економічна діяльність держави реалізується в сукупності конкретних видів діяльності, тобто функцій. Функції класифікують за:

- певними ознаками, видами і цілями діяльності;
- джерелами фінансування;
- характером заходів (економічні, адміністративні, стимулюючі, обмежені, національні тощо);
- обсягом і розподілом діяльності (уся економіка чи певна сфера, довгострокові і короткострокові) тощо.

Найбільш розповсюдженою є класифікація за сферою дії: внутрішні і зовнішні функції.

Внутрішні функції – це напрями діяльності держави щодо суспільства в економічній, політичній, ідеологічній, соціальній та інших сферах.

Зовнішні функції – це напрями діяльності щодо інших держав у сфері забезпечення економічних інтересів даної держави і суспільства.

До специфічних функцій перехідного періоду можна віднести такі:

- розробка і здійснення стратегії соціально-економічного розвитку країни;

- структурно-технологічні, інституціональні та інші перетворення, визначення місця і ролі країни в системі гео економічних відносин;

- цілеспрямоване формування державного сектору економіки;
- розподіл і перерозподіл певної частини валового внутрішнього продукту (ВВП);

- національне регулювання економічних і соціальних процесів;
- проведення гнучкої зовнішньоекономічної політики;
- створення загальної законодавчої і правової бази для суб'єктів ринкової економіки.

Економічні функції держави у розвинутих країнах:

- *забезпечення правової бази та суспільної атмосфери, що сприяють ефективному функціонуванню ринкової системи ;*

- *захист конкуренції;*
- *перерозподіл доходу та національного багатства;*
- *стабілізація економіки, тобто стимулювання економічного розвитку, контроль за рівнем зайнятості та інфляції, що породжується коливанням економічної кон'юнктури;*

- *виправлення вад ринкової системи.*

4. Методи державного регулювання економіки

Ринок – це механізм, що сам налагоджується і встановлює рівновагу в економічній системі. Проте окремі періоди розвитку економіки можуть супроводжуватись високим рівнем безробіття і непомірною інфляцією.

Для реалізації складних економічних завдань держава використовує такі **напрями діяльності**:

- фінансова і грошова політика як сукупність заходів, спрямованих на регулювання економічних процесів у країні;

- соціальна політика і політика регулювання доходів як сукупність заходів з боку держави, спрямованих на захист окремих соціальних груп населення;

- зовнішньоекономічна політика як сукупність заходів, спрямованих на розвиток і регулювання торгових та інших відносин з іншими державами та міжнародними організаціями.

Головною метою державного регулювання економіки є забезпечення економічної і соціальної стабільності та зміцнення економічної безпеки держави. З цього випливають конкретні завдання,

без виконання яких головної мети досягти не можна. Ці конкретні цілі, до яких належить також удосконалення галузевої та регіональної структури господарства, поліпшення стану довкілля, нерозривні. У процесі ринкової трансформації економіки України найдоцільнішим є використання на практиці таких інструментів державного регулювання:

- фінскальна політика,
- грошово-кредитна політика НБУ,
- інвестиційна політика,
- регулювання цін і валютного курсу,
- державні замовлення (контракти).

Об'єкти державного регулювання економіки – це сфери, галузі економіки, а також ситуації, явища та умови соціально-економічного життя країни, де виникли або можуть виникнути труднощі, проблеми, які не вирішуються автоматично або можуть бути вирішені у віддаленому майбутньому, бо їх вирішення потрібне для нормального функціонування економіки та підтримання соціальної стабільності.

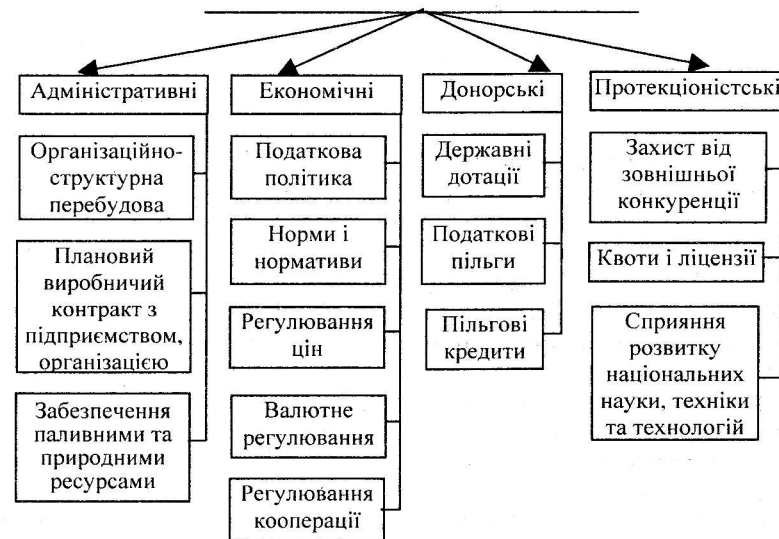
Держава через законодавчі та виконавчі органи намагається впливати на сферу підприємництва, інфраструктуру ринку, некомерційний сектор економіки з метою створення або забезпечення умов їх діяльності відповідно до національної економічної політики. Класифікацію методів регулювання економіки за характером впливу на господарську діяльність її суб'єктів показано у схемі (див. нижче).

Економічні регулятори, які використовує держава, класифікуються за такими видами:

- прямий вплив на економіку – цілеспрямоване регулювання та система державних замовлень;
- непрямий вплив на економіку – застосування бюджетно-податкових, грошово-кредитних, амортизаційних, валютних, митних, інвестиційних та інших регуляторів.

Співвідношення цих видів регулювання визначається конкретними обставинами, які властиві окремим етапам розвитку економіки чи окремим країнам.

МЕТОДИ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ

Контрольні запитання

1. У чому полягає необхідність втручання держави в економічні процеси за сучасних умов?
2. Які два основні важелі включає механізм функціонування сучасної змішаної економіки?
3. Дайте характеристику основних економічних функцій держави.
4. Класифікуйте методи впливу держави на економічні процеси.
5. У чому різниця між прямими та непрямими методами державного регулювання?

ЕКОНОМІЧНА РОЛЬ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ РИНКУ

Державне регулювання економіки - вплив держави на діяльність господарських суб'єктів і ринкову кон'юнктуру з метою забезпечення функціонування ринкового механізму, вирішення економічних та соціальних проблем.

ОСНОВНІ ЗАВДАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ:

- ◇ забезпечення високої ефективності виробництва;
- ◇ створення умов для стабільного економічного росту;
- ◇ підтримання повної зайнятості;
- ◇ забезпечення стабільного грошового обігу, недопущення інфляції;
- ◇ підтримання рівноваги платіжного балансу;
- ◇ соціальний захист населення.

ЗАСОБИ ЗДІЙСНЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

- ◇ законодавство;
- ◇ антимонопольне законодавство;
- ◇ державні субсидії на розвиток суспільно-необхідних виробництв.

ОСНОВНІ ФОРМИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ:

- ◇ бюджетно-податкова (фіскальна політика);
- ◇ кредитно-грошова (монетарна політика);
 - а) процентна ставка;
 - б) операції на відкритому ринку;
 - в) норми банківського резерву;
- ◇ адміністративне регулювання (соціальна політика).

З 80-х років в капіталістичних країнах проходив процес "дерегулювання" економіки, держава відмовилась від регулювання ряду економічних

показників (тарифи на перевозки, стандартів безпеки на робочих місцях та ін.), залишивши їх вирішення корпораціям.